

BOLALARDAGI DISLALIYA VA UNI BARTARAF ETISH USULLARI

Fayzullayeva Sitora

Abdulla Qodiriy nomidagi JDPU

Maxsus pedagogika :(logopediya) yunalishi talabasi

Annotatsiya: ushbu maqola bolalarning nutq kamchiliklari, ularning buzulishlari, noto'g'ri nutq kamchiligi haqida. Dislaliyaning tarixi, kelib chiqish sabablari va bartaraf etish usullari haqida bayon etilgan.

Kalit so'zlar: nutq buzulishlari, dislaliya, til chuchukligi, bulbar va psedobulbar falajlanish, duduqlanish, mexanik dislaliya, dinamik va statik tayyorgarlik mashqlari.

Abstract: this article is about children's speech defects, their disorders, incorrect speech defects. The history of dyslalia, its causes and methods of elimination are described.

Key words: speech disorders, dyslalia, tongue stiffness, bulbar and pseudobulbar paralysis, stuttering, mechanical dyslalia, dynamic and static training exercises.

Аннотация: данная статья посвящена дефектам речи у детей, их нарушениям, дефектам неправильной речи. Описана история дислалии, ее причины и методы устранения.

Ключевые слова: нарушения речи, дислалия, скованность языка, бульбарный и псевдобульбарный паралич, заикание, механическая дислалия, динамические и статические тренировочные упражнения.

Logopediya fanining obyektlari logopad bolalar va ulardagi turlicha nutq nuqsonlari hisoblanadi. Uzoq yillardan buyon ushbu soha muhim tarmoq sifatida rivojlanib kelmoqda, ushbu maqolamda nutq kamchiliklaridan biri dislaliya haqida yozishni maqsad qildim. Noto'g'ri talaffuz nutq kamchiligi haqidagi birinchi ma'lumotlar qadimgi grek olimlari Plutarx, Gippokrat, Kladiya, Galen va boshqalarning ishlarida bayon qilingan. Bu olimlar noto'g'ri talaffuzni davolashni talab qiluvchi kasallik deb qaraydilar. Ularning fikricha, tovushlami noto'g'ri talaffuz qilish til, lab, qattiq va yumshoq tanglayning zararlanishi bilan bog'liq deb ko'rsatadilar. O'rta asrga kelib, dislaliya haqida yangi fikrlar paydo bo'lmay, qadimgi davr ilmiy g'oyalari takrorlanadi. Tarixning keyingi davrlarida (ya'ni, XVI va XVIII asrlarda) italyan professori Merkurialis (1588), nemis fiziologi Alberxt Fon Gallerning ishlari paydo bo'ldi. Ular ham tili chuchuklikni (dislaliyani) periferik nutq apparati tuzilishidagi kamchiliklar natijasi deb qaraydilar. Chunonchi, bu davrlarda tili chuchuklik "duduqlanish" deb nomlanuvchi nutq buzilishining umumiy guruhidan ajratilmagan edi. Nutqdagi talaffuz kamchiliklarini ilmiy tasnif birinchi urinishlar XIX asrning boshlarida boshlandi. Tili chuchuklik mustaqil nutq kamchiligi qilib ajratilgandan so'ng, uning tabiatini o'rganish rivojlanib bordi. 1878- yilda Koen mexanik dislaliya bilan bir qatorda

funksional dislaliyani ajratib ko'rsatdi. Uning fikricha, funksional dislaliyaning kelib chiqishining asosiy sababi, bu - taqlid va noto'g'ri nutqiy tarbiyadir. Shunday qilib, organik va funksional tili chuchuklikni bir-biridan chegaralashga urinishlar yuzaga keldi. Shu yillarda bulbar va psedobulbar falajlanish natijasida kelib chiqadigan nutq buzilishlari haqidagi ishlar paydo bo'ldi. Ular markaziy nerv tizimining ma'lum darajada zararlanishi oqibatida ham tovushlar talaffuzida kamchiliklar bo'lishini ko'rsatdilar. Bu ishlar nutq nuqsonlarini tushunish doirasini kengaytirdi va shu bilan nutqning tovush tomoni kamchiliklari haqidagi bilimlarni rivojlantirishga yordam berdi. 1879- yilda A. Kussmaulning "Rasstroystva rechi" kitobi bosilib chiqdi. Unda birinchi marta nutqning fonetik buzilishlari haqidagi fikrlar bayon etildi. A. Kussmaul tili chuchuklikni organik va funksional formalarga ajratdi. Organik buzilishlarga A. Kussmaul periferik nutq apparatining rivojlanishdagi kamchiliklarni kiritadi (mexanik dislatiya) Funksional dislaliyaga noto'g'ri nutqiy tarbiya va nutq apparatida mashqlarni, ya'ni harakatning yetishmasligi oqibatida kelib chiqadigan nutq kamchiliklarini kiritadi. A. Kussmaul tomonidan birinchi marta ayrim tovushlar talaffuzidagi kamchiliklarni ifodalovchi terminlar kiritildi: rotatsizm-pararotatsizm, lambdatsizm-paralambdatsizm, sigmatizm-parasigmatizm va hokazo. Shunday qilib, A. Kussmaulning xizmatlari shundaki, u dislaliyani dizartriya dan ajratdi va dislaliyaning funksional va mexanik shakllarini o'rgandi, Tili chuchuklikning tabiatini o'rganish, uning xarakteri va mexanizmi jihatdan alohida turlarini ajratish, bu kamchilikni bartaraf etishning differensial usullarini ishlab chiqilishiga olib keldi.

"Dislaliya" terminini Yevropada birinchi bo'lib Vilnyus universitetining shifokori professor I Frank ilmiy muomalaga kiritgan. 1827-yilda chiqqan monografiyada, u bu terminni umumlashtirilgan ma'noda talaffuz buzilishlarining hamma turlarini turli etiologiyalarini nomlashda qo'lladi. Bolalardagi dislaliya bilan yaqindan tanishamiz. Ovozli talaffuzni buzilishga dislaliya deyiladi. Ko'pincha chaqaloqlar so'zlarni talaffuz qilishni osonlashtiradi va osonlashtiradi. Bolalardagi dislaliya va uni yo'q qilish usullari nutq terapevtlari tomonidan aniqlanadi. Bu mutaxassis aniq tashxis qo'yish va ushbu muammoni bartaraf etish uchun taktikani ishlab chiqishi mumkin[1].

Dislaliyaning kelib chiqish sabablari:

Nutq apparatlarini ishlab chiqish muammolari bo'lgan bolalarda buzilishlar bo'lishi mumkin: jag'lar, til, lablar, tishlar. Bunday holda ular mexanik fitiladan gapiradilar. Nutq apparatining normal rivojlanishida "funksional dislaliya" tashxisi qo'yiladi.

Organik bezovtaliklar:

- tilning qisqa burchagi va yuqori labda,
- haddan tashqari qalin lablar,
- osmon tarkibida nuqsonlar (juda yuqori yoki past bo'lishi mumkin),
- juda katta, yoki aksincha, kichik til,

- Yuqori yuqori labda.

Bolalardagi disliyalarning sabablari vokal apparatining tarkibiy xususiyatlariga bog'liq bo'lmasligi mumkin. Bunday holatda ovozli talaffuzning buzilishi quyidagilarga bog'liq:

- kimdirning noto'g'ri gapiga taqlid qilish,
- oilada noto'g'ri nutq madaniyati,
- tilni to'g'ri holatidadir ushlab turolmaslik,
- fonematik tinglashning kamligi,
- bir harakatdan ikkinchisiga tez til o'tish.

Buzilishlarning mumkin bo'lgan shakllari

Kasallikning o'zini qanday namoyon etishini tushunish uchun uning shakllarining nima ekanligini tushunish kerak. Muammo [tovushlar soniga qarab](#), disiliya oddiy yoki murakkab bo'lishi mumkin. Bu nutq terapevtini belgilaydi. Birinchi holda, chaqaloq 5 tovushgacha talaffuz qilmaydi. Dislialiyanning murakkab shakli bilan 5 dan ortiq kishi ishtirok etishi mumkin. Agar spirt terapevtlari bolalarni bolalarda bolalagan bo'lsa, nima qilishlari kerakligini tushunishi mumkin. Birinchi uchrashuvda uni yo'q qilish usullari va davolanish usullarini aniqlash masalalari muhokama qilinadi.

Buzuqlik [xarakteriga qarab](#), disliyaning bir nechta kichik bo'lagi alohida ajralib turadi:

- lambdatsizm: qattiq va yumshoq "l" ning talaffuz bilan bog'liq muammolar,
- Rotacism: bola noto'g'ri va qattiq "p",
- sigmatizm: tishlamaning buzilgan talaffuzi,
- kappasizm: qattiq va yumshoq "k" bilan bog'liq muammolar,
- iotatsizm: noto'g'ri talaffuz qiladigan "y"
- hitsizm: "x" ning talaffuzi buzilgan,
- gammatizm: «g» so'zini talaffuz qilish muammolari,
- tovushlarni yumshatuvchi va qattqlikdagi nuqsonlar: bolada qattiq ovozli qo'shiqlarni yumshoq yumshoq nusxalar bilan almashtirish mumkin, aksincha
- ajoyib va ifodalangan nuqsonlar: ovozli qo'shiqlarni karlarga almashtirish va aksincha.

Bu bolalarda bolalarda namoyon bo'ladi. Ammo bu tashxisdan qo'rqmang: ota-onalarning to'g'ri ishlashi va nutq terapevtining nutqdagi nuqsoni tuzatilishi mumkin.

Funksional dislialiyanning shakllari

Muayenada so'zlashuv terapevtlari eng ko'p gapirishning buzilishi belgilarini aniqlaydi. Bu sizga nutq terapevtining faoliyatini muvofiqlashtirish va uni yanada samarali qilish imkonini beradi. Mutaxassislar quyidagi funksional dislialialarni aniqlaydi:

Birinchi holda, eshitish qobiliyatining yomonligi muammoga olib keladi. Shu sababli, akustikaga o'xshash tovushlar aralashadi. Ba'zan ularning his-tuyg'ularining befoydaligi bolaning nutqda ularni yo'qotishiga sabab bo'ladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda articulyatsiya pozitsiyalari noto'g'ri talqin qilinganida articulyatsiya fonetik dislazi bo'ladi. Shu bilan birga, chaqaloqlar og'zaki tovushlarni buzishadi.

Dori-fonsiyali disiliya bilan, bola ma'lum bir tovushning talaffuzi bo'lishi kerak bo'lgan tilning to'g'ri pozitsiyasini assimilyatsiya qilmaydi. Bu ularning aralashishiga olib keladi.

Bu erda juda farq - bolalardagi disiliyalar. Va uni yo'q qilish usullari ham farq qiladi. Tashxisga qarab, nutq terapevtlari bola bilan ishlashning taktikasini ishlab chiqishlari kerak.

Bolalar tekshiruvi

Sinflarga kirishdan oldin nutq terapevtlari bolaning vokal apparatining harakatchanligini tekshirishlari kerak va onadan homiladorlik va tug'ilish haqida o'rganishlari kerak. Turli didaktik materiallar mavjud kamchiliklarni aniqlashga va bolalar rivojlanish darajasini aniqlashga imkon beradi. Bunday tekshiruvdan so'ng, nutq terapevtlari bolalar ichkilikbozligining mavjudligini bilib olishlari mumkin. "Simptomlar" (nutqning zaiflashuvi) fonemik tasavvurlarni tekshirish bilan birgalikda baholanadi. Keyinchalik tashxis qo'yiladi.

Agar speech terapevt mexanik buzilishlarni sezmasa, u bolani maxsus mutaxassisga yuboradi. Bu jarroh, ortodontist yoki otorinolarolog bo'lishi mumkin. Oxirgi mutaxassisga, nutq terapevtlari bolaning eshitish qobiliyatiga ega ekanligiga shubha bilan qarashni tavsiya qilishlari mumkin. Patologik funktsional shaklda nevrologni ziyorat qilish maqsadga muvofiqdir. U, nutqning umumiy rivojlanishidan [voz kechish uchun](#), dislaliali bolalarni tekshirib ko'radi. Dastlabki tashxisni speech terapevtiga kiritish mumkin.

Ovozni tuzatish bosqichlari

O'qituvchi dislaliya kasaliga qo'yilgan chaqaloq bilan muloqot qilish tizimini ishlab chiqadi. Bu ish nafaqat ovozli talaffuzni to'g'rilashga, balki xotirani, diqqatni, fonemik eshitishni rivojlantirishga yo'naltirilishi kerak. Mutaxassis, shuningdek, nutq vositasi qobiliyatlarini rivojlantirishga harakat qiladi. Ushbu maqsadlar uchun maxsus nutq terapi massaji amalga oshiriladi. Shuningdek, sinfning bir qismi gimnastika mashg'ulotlarini o'tkazish uchun tayinlangan. Bolalardagi dislaliyaga tashxis qo'yilsa, bu majburiydir. **Davolash** (nutqlar apparatlarini ishlab chiqish uchun mashqlar) tovushlarning to'g'ri talaffuzini ishlab chiqish, ularni avtomatlashtirish va eshitish differentsiyalash qobiliyatini rivojlantirishdan iborat.

Ovoz bayonnomasida ularni avtomatlashtirish bo'yicha ishlar bir vaqtning o'zida amalga oshiriladi. Buni amalga oshirish uchun ular shaxsiy she'r va so'zlar tarkibida gapirishadi. To'g'ri tushuntirish uchun taklit usulini ishlatib. Agar u natija bermasa, maxsus so'rovli nutq terapisti tilni to'g'ri yo'nalishda ko'rsatib, bolaga yordam berishi mumkin

Nutqni terapiya qilishning maqsadlari

Mutaxassisning ishi ovozli talaffuzni tuzatishda va tovushlarni tan olishda, ularni to'g'ri talaffuz qilishda va nutqni nazorat qilishda qo'llanilishi kerak.

Bolalardagi disliloyalarni engishning barcha xususiyatlarini bilish kerak, chunki bu holda natijaga erishish mumkin bo'lmaydi. Juftlikning "spiker-bola" ishini tashkil qilish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish kerak. Bolaning o'qituvchiga ishonishi kerak, ular hissiyot bilan aloqa qilishlari kerak. Buning uchun nutq terapevtlari bolalar uchun qiziqarli shaklda darslarni tashkil etishga e'tibor berishlari kerak. Ular kognitiv faollikni rag'batlantirish, mumkin bo'lgan charchashni oldini olishlari kerak.

Agar bunga erishilsa, mening fikrimcha, bola quyidagi imkoniyatga ega bo'ladi:

- turli xil tovushlarni tanib olishni o'rganing va ularni aralastirmang,
- noto'g'ri ovoz talaffuzini noto'g'ri talqin qilish,
- o'z [nutqingizni nazorat qilish](#),
- nutq oqimidagi tovushlarni farqlash oson,
- tovushni aniq aniqlash va nutqda ta'kidlash[2].

Dislaliya mexanik (organik) yoki funksional bo'lishi mumkin.

Bolalardagi mexanik dislaliya periferik nutq apparatlarining (til, tish, lablar, jag'lar) ma'lum organik nuqsonlari hamda uning mushak-skelet tuzilishi buzilganligi natijasidir[3].

Ushbu turdagi disliyalarning asosiy sabablari quyidagilardan iborat:

Sublingual ligament (qisqich til) qisqartirilgan,

Osmonning kamchiliklari: baland tor (Gothic) yoki aksincha pastki tekis yuqori osmon,

Qisqartirilgan yuqori dudama shpillasi,

Juda qalin lablar

Jag'ning tuzilishidagi nuqsonlar (masalan, anormal ısırıklar - chuqur, xoch, ochiq, progenik yoki prognatik),

Sog'li pastki labda,

Haddan tashqari massiv (makroglossiya) yoki juda tor va kichik (mikroglossiya) til (odatda, bu kabi nuqson ham umumiy jismoniy va ruhiy rivojlanishning kechikishi bilan birga keladi)

Zaif harakatlanadigan yuqori labni qisqartiradi.

Funksional dislaliya - nutq apparatining tuzilishidagi nuqsonlardan kelib chiqadigan noaniq tovushdir. Ya'ni, uning rivojlanishi uchun organik asos yo'q.

Bolalardagi bunday disliyalarning sabablari quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

Oilada nutq madaniyatini takomillashtirish,

Birovning noto'g'ri ovozli ovozini taqlid qilish,

Oilada ikki tildan foydalanish,

Pedagogik beparvolik,
Fonemik eshitishning kam rivojlanganligi,
Tilni to'g'ri holatida ushlab tura olmaysiz
Bir tildan boshqa harakatga tez o'tish.
Boladagi noto'g'ri tovushlar soniga qarab, oddiy va murakkab bir fitna ajratiladi.
Oddiy dislaliya nutq nutqida to'rt nuqsonli tovushlardan tashqari bo'lishi bilan tavsiflanadi. Murakkab dimoliya bilan besh yoki undan ortiq tovushlar mavjud.
Ovoz talaffuzida nuqsonning tabiatiga qarab, disliyaning quyidagi shakllari tanlanadi:
Rotasizm. Bu qattiq va yumshoq "p" noto'g'ri talaffuz bilan tavsiflanadi,
Sigmatizm. Tuxumhujayra talaffuz etishmasligi va tislama etishmovchiligi bilan namoyon bo'ladi (bu eng keng tarqalgan usullardan biri deb ataladi)
Lambdaizm Qattiq va yumshoq "l" ning noto'g'ri talaffuzini ifodalash,
Cho'chqa tovushlarining talaffuzi buzilishi. Kappazizm (qattiq va yumshoq "K"),
gammaizm (qattiq va yumshoq "g" so'zlarini ifodalash kamchiliklari), hitsizm (qattiq va yumshoq "x" deb tarjima qilingan buzuqlik), iotacizm (ovoz "d" Tushkunligi va ajoyibligi. Birinchisi, ovozli qo'shiqlarning tovushlarni juftlashgan karlar bilan almashtirish, ikkinchisi - aksincha,
Yumshatilish va qattiqlikdagi nuqsonlar. Birinchi holda, bola yumshoq ovozli qo'shimchalarni o'rniga ikkita qo'shtirnoq o'rnini oladi, ikkinchisida - aksincha.
Dislaliyani davolash
Dislaliyani davolashning butun printsipi nutqni to'g'rilashga asoslangan bo'lib, u uch bosqichda amalga oshiriladi:
Tayyorgarlik (masalan, mexanizmida buzilish anatomik nuqsonlarni bartaraf etishni nazarda tutadigan disaliyaning shakliga bog'liq),
Talabani asosiy qobiliyatlarini shakllantirish bosqichi,
Aloqa ko'nikmalarini shakllantirish davri.
Nutq terapevtlari bolaga murojaat qilishlari kerak va haftasiga kamida 3 marta, lekin uyda ularga topshirilgan vazifalar bajarilishi kerak. Tahrir qilish muddati 6 oygacha davom etishi mumkin.
Dislaliya
bolaning nutqi fiziologik - yoshdagi nuqsoni,
mexanik - nutfa apparati noto'g'ri tuzilishi tufayli (irsiy yo'l bilan o'tish mumkin).
Dislaliyaning paydo bo'lishiga ko'plab omillar ta'sir qilishi mumkin: uzoq vaqt davomida so'rg'ichdan foydalanadigan yoki uzoq vaqt davomida butilkada ovqatlanadigan bolalar, hattoki qisqa muddat emizikli bo'lganlar ham chaynash, nafas olish va emizish funksiyalarini o'zgartiradilar. Ushbu bolalarda dislaliya bo'lishi mumkin.

To'g'ridan-to'g'ri munosabatlar mavjud deb aytish mumkin emasligiga qaramay, bunday bolalar dislaliyaga olib kelishi mumkin bo'lgan mushaklarning zaifligi va tilning

noto'g'ri holati bilan tugashi shubhasizdir. Shunday qilib, emizish va tug'ruqdan oldin parvarish qilish paytida yaxshi yo'naltirilgan onalar tomonidan dislaliyaning oldini olish mumkin. Dislaliya har bir bolaning ehtiyojlariga qarab farq qiladi, birinchidan, oila bilan aloqa o'rnatilgandan so'ng baholash amalga oshiriladi va bolaning tarixiy so'rovi o'tkaziladi va shundan keyingina ish bola chiqmaydigan tovushlarni qabul qilishdan boshlanadi. Ovozlarini eshitishga qiynaladigan bolalar bor. So'ngra biz logopedlar o'z maqsadimizga erishish uchun tana va vizual manbalardan foydalanishimiz kerak. Boshqa bolalarda gipotonik (mayin) tillar mavjud bo'lib, ular ba'zida tish kamarida o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. Yoki, ular ba'zi bir fonemalarning talaffuzida noto'g'ri pozitsiya va nafas olish sababli kamchiliklarni ko'rsatadilar. Har bir bola uchun turli xil protsedura mavjud, ammo umuman olganda, nutq terapevti terapiyada, muvaffaqiyatsizlik va qiyinchiliklarda ishlaydi, yaxshisi bola o'zini xavfsiz his qilguncha tovushlarni ishlatish imkoniyatini kengaytirish uchun o'ynaydigan vositalardan foydalanadi. Talaffuz buzilishlarni bartaraf etish uchun logopedik ta'sir lozim. Logopedik ta'sirning asosiy maqsadi, nutq tovushlarini to 'g' ri shakllantirishdir. Nutq tovushlarini to 'g' ri tiklash uchun bola quyidagilarni bilishi lozim: nutq tovushlarini bilishi va ularni idrokida aralashtirib yuborishi kerak emas bir tovushni ikkinchisidan akustik belgisi bo'yicha biz bolani to 'g' ri talaffuzga o'rgatishimiz uchun nihoyatda samarali yo'l topishimiz lozim[4].

To'g'ri tashkil qilingan logopedik ish dislaliyaning boshqa turlaridaham samarali natijaga erishadi. Mexanik dislaliyaning bir qancha hollarida

logopediya va tibbiyotning birgalikda yondashishi natijasida samarali muvaffaqiyatlarga erishiladi. Logopedik mashg'ulotlar haftasiga uch marta muntazam ravishda o'tkaziladi. Ota-onalar bilan birgalikda uy sharoitida ham mashg'ulotlar o'tkazilishi lozim (logoped topshiriqlari asosida). Mashg'ulotlarni har kuni (kuniga 2—3 marta) 5—15 minutdan o'tkazish lozim. Talaffuzdagi nuqsonlarni bartaraf etish uchun didaktik materiallardan keng foydalanilish lozim[1]. Eng muhimi bolalardagi har bir davrga e'tiborli bo'lish lozim, qandaydir kamchilik yoki sustlikni sezgan ota-onalar zudlik bilan mutahassislar ko'rigiga olib borishlari lozim. Har bir narsani o'z vaqtida oldini olish xavf ostonasidan qaytaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1) Logopediya: darslik/ M .Y. Ayupova; O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. — T.: O'zbekiston laylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2007 —560 b.
- 2) fayllar.org/reja-dislaliya-haqida.html/
- 3) <https://malumot.ru/>
- 4) <https://uz.svayambhava.org/dislalia/>